

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی

دانشکده هنر و معماری، گروه نقاشی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: نقاشی

عنوان
تأثیرات مکتب نگارگری تبریز دوم در داخل و خارج
از ایران

استاد راهنما
جناب آقای رامین مهدی نژاد

استاد مشاور
سرکار خانم کاترین چرخیان

پژوهشگر
صنم خجسته قمری

تابستان 1391

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی

دانشکده هنر و معماری، گروه نقاشی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: نقاشی

عنوان
تأثیرات مکتب نگارگری تبریز دوم در داخل و خارج
از ایران

استاد راهنما
جناب آقای رامین مهدی نژاد

استاد مشاور
سرکار خانم کاترین چرخیان

پژوهشگر
صنم خجسته قمری

تابستان 1391

تقدیم به:

روح پاک پدرم که عالمانه به من آموخت تا چگونه
در عرصه زندگی، ایستادگی را تجربه نمایم.

به او که نمی دانم از بزرگی اش بگویم یا مردانگی
سختی، سکوت، مهربانی و.....

پدرم راه تمام زندگیست

پدرم دلخوشی همیشگی است...

مادرم:

سپاس بیکران بر همدلی و همراهی و همگامی
مادر دلسوز و مهربانم
که سجده ی ایثارش گل محبت را در وجودم
پروراند و
دامان گهربارش لحظه های مهربانی را به من
آموخت.

تقدیم به برادرم:

که همواره در طول تحصیل متحمل
زحماتم بود و تکیه گاه من در مواجهه با
مشکلات، و وجودش مایه دلگرمی من
می باشد.

تقديم به خواهرانم:

که وجودشان شادی بخش و صفایش مایه آرامش من است.

تقدیم به همسر همیشه مهربانم:

سهم من از زندگی دستان پر مهر
تو شد

می ستایم من تورا تا آخر
عمر همسرم

در میان اوج تنهایی تو با من مانده
ای

تا تورا دارم چه غم باشد ز دنیا
همسرم

تقدیر و تشکر:

به مصداق «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»

بسی شایسته است از استاد فرهیخته و فرزانه جناب آقای رامین مهدی نژاد که با کرامتی چون خورشید ، سرزمین دل را روشنی بخشیدند و گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی های کار ساز و سازنده بارور ساختند ، تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از سرکار خانم کاترین چرخیان بدلیل مشاوره های تاثیرگذار خود در تهیه این پایان نامه یاری نمودند.

با تشکر ویژه از:

از تمامی کسانی که در نگارش این پایان نامه و در طول پروژه مرا یاری کردند به خصوص اساتید گرانمایه جناب آقای دکتر یکرنگیان، جناب آقای دکتر توحیدی، جناب آقای پازوکی، جناب آقای خرازی پوری که در طول تحصیل یاری گر من بودند.

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اینجانب صنم خجسته قمري دانشجوي کارشناسي ارشد رشته نقاشي با شماره دانشجويي 88106899000 اعلام مي‌نمايم که کلیه مطالب مندرج در این پایان‌نامه با عنوان: تاثیرات مکتب نگارگري تبريز دوم در داخل و خارج از ايران کار پژوهشي خود بوده و چنانچه دستاوردهاي پژوهشي ديگران را مورد استفاده قرار داده باشيم، طبق ضوابط و رويه‌هاي جاري، آن را ارجاع داده و در فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده‌ام. علاوه بر آن تاکيد مي‌نمايم که این پایان‌نامه قبلاً براي احراز هيچ مدرک هم سطح، پايين‌تر يا بالاتر ارايه نشده و چنانچه در هر زمان خلاف آن ثابت شود، بدینوسیله متعهد مي‌شوم، در صورت ابطال مدرک تحصيلي‌ام توسط دانشگاه، بدون کوچکترین اعتراض آن را بپذيرم.

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ:

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم صنم خجسته قمري از
پایان نامه خود دفاع نموده و با
نمره **17/5** بحروف **هفده و نیم** و با درجه **عالی**
مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

باسمه تعالی

فرم ب

فرم اطلاعات پایان نامه های کارشناسی ارشد
دانشکده هنر و معماری

نام واحد دانشگاهی: کد واحد: 101 دانشکده هنر و معماری - نقاشی	کد شناسایی پایان نامه: 10160111901026
نام و نام خانوادگی دانشجو: صنم خجسته قمري شماره دانشجویی: 88106899000	سال و نیمسال اخذ پایان نامه: 90-91 نیمسال دوم
عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد: تأثیرات مکتب نگارگری تبریز دوم در داخل و خارج از ایران	
نام و نام خانوادگی استاد راهنما: آقای رامین مهدی نژاد	نام و نام خانوادگی استاد مشاور: خانم کاترین چرخیان
تعداد واحد پایان نامه: 6 واحد تاریخ صدور کد شناسایی: 1390/11/17 تاریخ دفاع از پایان نامه: 1391/4/4	نمره پایان نامه دانشجو به عدد: به حروف:
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</p> <p>گزارش تحقیقی حاضر تحت عنوان بررسی تأثیرات مکتب تبریز دوم در داخل و خارج ایران، اهمیت و لزوم توجه به نقش این مکتب را پرورش و اعتلای هنر و مکاتب بعد از آن در بر می گیرد. در مطالعات نظری با نگاهی به تاریخچه تبریز و نگارگری های صورت گرفته در این شهر در غالب مکتب تبریز و شیوه و اصول حاکم بر آنها و اهمیت موجود در آن با معرفی و بررسی چند نمونه از آثار در داخل ایران از قبیل مکاتب قزوین، مشهد، اصفهان و در خارج ایران بخارا، هند (گورکانی)، عثمانی در ترکیه و ... که متأثر از مکتب تبریز می باشند، را شامل می شود. از طرفی در راستای درک و آرایه بهتر موضوع اقدام به مطالعات میدانی و استفاده از نظرات هنر پژوهان و کارشناسان این امر شده است. روش تحقیق در این پژوهش بیشتر بر مبنای مطالعات کتابخانه ای و استنادی در کنار برخی مشاهدات و مطالعات میدانی بوده است.</p>	
<p>توجه: 1. این فرم باید تایپ شده تحویل داده شود. 2. چکیده فوق، همان چکیده داخل پایان نامه است. 3. ضروریست کلیه مشخصات پایان نامه که در این فرم درج می گردد با مشخصات تصویبی پایان نامه در لیست کد شناسایی (شامل اسامی اساتید، عنوان درج شده در فرم الف و تاریخ اخذ کد شناسایی) مطابقت داشته باشد.</p>	

امضاء مدیر گروه:

امضاء استاد راهنما:
امضاء

تاریخ:

ریاست دانشکده:
تاریخ:
تاریخ

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول: کلیات طرح

- 1-1 بیان مساله ----- 2
- 2-1 هدفهای تحقیق ----- 3
- 3-1 اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن ----- 4
- 4-1 سوالات یا فرضیه های تحقیق ----- 5
- 5-1 روش تحقیق ----- 6
- 6-1 محدودیتها و مشکلات تحقیق ----- 7

فصل دوم: مطالعات نظری

- 9----- مقدمه
- 13----- 1-2 نگاهی گذارا به نگارگری ایران
- 1-1-2 سه دوره‌ی متمایز پیوسته در تاریخ نقاشی قدیم ایرانی
- 17-----
- 1-1-1-2 دوره تداوم سنتهای کهن (سده نخست م، تا سده سیزدهم / هفتم هـ) ----- 17
- 2-1-1-2 دوره شکوفایی نگارگری (اواخر سده سیزدهم / هفتم هـ تا اواخر سده هفدهم / یازدهم هـ) ----- 18
- 3-1-1-2 دوره تکوین شیوه‌های التقاطی (از اواخر سده هفدهم / یازدهم هـ تا اواخر سده نوزدهم / سیزدهم هـ) ----- 19
- 20----- 2-2 دیدگاه‌های خلق هنر نگارگری ایران
- 1-2-2 مراحل تاریخ نگارگری ----- 23
- 2-2-2 مصاحبه با آیدین آغداشلو در مورد نگارگری ----- 24
- 28----- 3-2 نگارگری ایرانی و ویژگی‌های آن
- 1-3-2 ویژگی‌های بینشی ----- 28
- 2-3-2 ویژگی مضمونی ----- 29
- 3-3-2 ویژگی ساختاری ----- 30
- 4-3-2 ویژگی کارکردی ----- 31
- 5-3-2 ویژگی فنی ----- 32
- 33----- 4-2 مکتب نگارگری تبریز

- 2-4-1-1- زمین‌های سیاسی و فرهنگی مکتب نگارگری تبریز --- 40
- 2-4-2- ویژگی‌های مکتب نگارگری تبریز ----- 52
- 2-4-3- مهم‌ترین مشخصات نگارگری مکتب تبریز دوم ----- 56
- 2-5-5- بازمانده های مکتب تبریز دوم ----- 56
- 2-5-1- شاه‌نامه تهماسبی [هوتون] ----- 60
- 2-5-2- خمسه نظامی ----- 64
- 2-5-2-1- هنرمندان خمسه نظامی ----- 64
- 2-5-3- مثنوی جمال و جلال ----- 71
- 2-6-6- شاه اسماعیل - شاه تهماسب " زمین‌های سیاسی - فرهنگی "
- 73
- 2-6-1- کارگاه هنری تشکیلات آن ----- 73
- 2-7-7- شاه اسماعیل (930-906 ه.ق) ----- 77
- 2-8-8- شاه تهماسب ----- 84
- 2-8-1- دو بخش زندگی شاه تهماسب در قلمرو حمایت هنری - 88
- 2-8-2- عوامل دل‌سردی شاه از نقاشی و هنر ----- 89
- 2-8-3- هنر پرور زن در دربار صفوی ----- 92
- هنرمندان مکتب نگارگری تبریز دوم ----- 97
- 2-9-9- سلطان محمد ----- 97
- 2-9-1- دو مقطع زندگی هنری سلطان محمد ----- 101
- 2-9-2- شاگردان سلطان محمد ----- 101
- 2-9-3- آثار سلطان محمد ----- 101
- 2-9-4- نگاره‌های برجسته‌ی سلطان محمد در شاه‌نامه‌ی شاه تهماسبی ----- 107
- 2-9-5- آثار نگارگری سلطان محمد در شاه‌نامه نا تمام -- 109
- 2-9-6- آثار نگارگری سلطان محمد در شاه‌نامه شاه تهماسبی (هوتون) ----- 110
- 2-9-6-1- کیومرث ----- 110
- 2-9-6-2- جشن سده ----- 112
- 2-9-6-3- مرگ مرداس شاه ----- 113
- 2-9-6-4- ضحاک از تقدیر و تیره ورزی‌های خود آگاه می‌شود ----- 113
- 2-9-6-5- هوشنگ دیو سیاه را می‌کشد ----- 114
- 2-9-6-6- تهمورث دیوها را شکست می‌دهد ----- 114

- 114-----2-9-6-7- مرگ ضحاک
- 115 2-9-6-8- کشتن ضحاک پرمایه را، برانداختن فریدون ضحاک را
- 2-9-7- آثار نگارگری سلطان محمد در دیوان امیرعلی شیر نوایی
115-----
- 116 2-9-8- آثار نگارگری سلطان محمد در دیوان حافظ سام میرزا
- 116 2-9-8-1- آثار نگارگری سلطان محمد در مستی لاهوتی و ناسوتی
- 2-9-9- آثار نگارگری سلطان محمد در خمسه نظامی شاهی - 116
- 117 2-9-10- آثار نگارگری سلطان محمد در نگاره های تک برگه
- 2-10-10- نظریه ی هنرپژوهان جهان در مورد سلطان محمد**-----117
- 2-10-1- زکی محمد حسین-----117
- 2-10-2- سلطان محمد و کارستان او "رابینسن"-----119
- 2-10-3- سلطان محمد عراقی "محمد علی کریم زاده تبریزی"-----121
- 2-10-4- سلطان محمد تبریزی "نقاش دربار صفوی"-----123
- 2-10-5- متاسفانه در زمینه سلطان محمد شناسی کاری نشده است
"یعقوب آژند"-----126
- 2-11- دوست محمد-----132
- 2-12- شیخ زاده-----133
- 2-13- میرزاعلی**-----133
- 2-13-1- آثار میرزاعلی-----137
- 2-14- میرسیدعلی-----137
- 2-14-1- آثار میرسیدعلی-----142
- 2-15- مظفرعلی-----148
- 2-15-1- آثار مظفرعلی-----150
- 2-16- پیشینه ی تحقیق-----152
- فصل سوم: روش شناسایی تحقیق (متدولوژی)
- 3-1 روش تحقیق**-----154
- فصل چهارم: تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق
- مقدمه-----156
- تائیرات مکتب تبریز دوم در داخل ایران**
- 4-1 مکتب مشهد- قزوین**-----161
- 4-1-1- زمینه سیاسی - فرهنگی (مشهد - قزوین)-----163
- 4-1-2- ویژگی های نگارگری مکتب قزوین - مشهد-----163

- 164-3-1-4- بازمانده های مکتب نگارگری قزوین - مشهد ----- 164
- 164-1-3-1-4- فالنامه ----- 164
- 164-2-3-1-4- گرشاسبنامه اسدی توسی ----- 164
- 165-3-3-1-4- شاهنامه شاه اسماعیل دوم ----- 165
- 167-4-3-1-4- هفت اورنگ ----- 167
- 167-1-4-3-1-4- تجزیه و تحلیل تصاویر هفت اورنگ جامی از دیدگاه،
ای. س. شوکین ----- 169
- 172-2-4- مکتب نگارگری مشهد (سبزوار) ----- 172
- 172-1-2-4- ابراهیم میرزا ----- 172
- 177-1-1-2-4- کتابخانه ابراهیم میرزا ----- 177
- 177-2-1-2-4- تشکیلات کتابخانه ----- 177
- 178-2-2-4- ویژگی های نگارگری مشهد (سبزوار) ----- 178
- 178-3-2-4- پیشرفت مکتب نگارگری مشهد (اواسط سده ی شانزدهم میلادی)
----- 183
- 186-4-2-4- هنرمندان مکتب نگارگری مشهد ----- 186
- 186-1-4-2-4- علی اصغر کاشانی ----- 186
- 187-2-4-2-4- شیخ محمد ----- 187
- 190-3-4- مکتب نگارگری قزوین ----- 190
- 191-1-3-4- ویژگی های مکتب نگارگری قزوین ----- 191
- 194-2-3-4- نمایندگان مکتب نگارگری قزوین ----- 194
- 197-3-3-4- هنرمندان مکتب نگارگری قزوین ----- 197
- 197-1-3-3-4- سیاوش بیگ گرجی (گرجستانی) ----- 197
- 199-2-3-3-4- صادقی بیگ افشار ----- 199
- 200-3-3-3-4- نقدی بیگ ----- 200
- 201-4-3-3-4- میرزین العابدین ----- 201
- 202-4-3-4- آثار مکتب قزوین ----- 202
- 208-5-3-4- میانجیگری قزوین (984 تا 1007) ----- 208
- 208-6-3-4- مکتب نگارگری تبریز - قزوین (اواسط سده ی شانزدهم
میلادی) ----- 210
- 213-7-3-4- دهه های هفتاد تا نود سده ی شانزدهم میلادی ----- 213
- 213-4-4- مکتب اصفهان ----- 213**
- 216-1-4-4- شاه عباس (1038-995) ----- 216

219	-----	2-4-4- ویژگی‌های آثار طراحی رضا
		کتاب تأثیرات مکتب تبریز دوم در خارج از ایران
323	-----	5-4- سبک نگارگری بخارا
234	-----	1-5-4- ویژگی‌های سبک نگارگری بخارا:
236	-----	2-5-4- آثار سبک نگارگری بخارا
240	-----	6-4- سبک نگارگری هند و ایرانی "گورگانی"
246	-----	7-4- سبک نگارگری ترکیه "عثمانی"
251	-----	هنرمندان سبک نگارگری ترکیه "عثمانی"
251	-----	1-7-4- کمال تبریزی
251	-----	2-7-4- شاه‌قلی
253	-----	3-7-4- ولیجان
254	-----	8-4- سبک نگارگری محمدی "هروی" و آثار و ویژگی‌های آن
		فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادات
264	-----	1-5- نتیجه‌گیری
		فهرست منابع و مأخذ
269	-----	منابع فارسی
272	-----	منابع لاتین
273	-----	سایت‌ها
274	-----	منابع تصاویر
275	-----	گزارش کار عملی
276	-----	چکیده انگلیسی

فهرست تصاویر

- الف1. بهزاد (حدود 854 تا 937) قبیله لیلی در نبرد با قبیله مجنون. از خمسه نظامی. هرات، 899 (12/5*8/5). لندن، کتابخانه بریتانیایی
- الف5. مکتب بهزاد: ربایش در دریا. صحنه ای از هشت بهشت امیر خسرو دهلوی. هرات، اواخر سده نهم (27*19/3 سانتیمتر). واشینگتن، نگارخانه فرییر.
- ب5. پیکره شاهزاده، تبریز، کار سلطان محمد، موزه هنرهای زیبا، بستن
- الف2. بهزاد (حدود 854 تا 937) ساختمان کاخ خورنق. مینیاتور از خمسه نظامی. هرات، 900 (17/8*13/3). لندن، کتابخانه بریتانیایی
- الف8. سلطان محمد (نیمه اول سده دهم): سرمستی این جهانی... و دیگر جهانی. مینیاتور برای دیوان حافظ. تبریز، 934 (21/5*15/2 سانتیمتر). مجموعه خصوصی
- ب31. دو دل داده، دیوان حافظ، تبریز، منسوب به سلطان محمد، هاروارد.
- ب3. پیکره شاه طهماسب، تبریز، کار سلطان محمد، مجموعه هانری وور، پاریس
- ب6. دو شاهزاده صفوی، تبریز، حدود 936 منسوب به آقا میرک، مجموعه روچیلد.
- الف13. قابل انتساب به آقا میرک (میانه سده دهم): فریدون برای آزمون خصایص پسرانش به هیئت ازدهادر می آید. تبریز حدود 942 (29/2*28/3 سانتیمتر). مجموعه خصوصی.
- الف3. بهزاد (حدود 854 تا 937) خلیفه المأمون در حمام. از نسخه خمسه نظامی. هرات، 900 (17/8*15/3). لندن، کتابخانه بریتانیایی
- ب1. خودکشی شیرین، خمسه نظامی، تبریز، حدود 910 ه.ق
- الف4. شیخ زاده (وفات اوایل سده دهم ه.ق): سوگواری در مرگ شوهر لیلی. صحنه ای از خمسه نظامی. هرات، 900 ه.ق (21/5*15/3). لندن، کتابخانه بریتانیایی

- الف7. شیخ زاده (وفات نیمه اول سده دهم ه.ق): افشاگری در مسجد.
 934 مینیاتور برای دیوان حافظ. تبریز ،
 ه.ق (4/14*25 سانتیمتر). مجموعه خصوصی
 ب32. جشن عید ، دیوان حافظ ، تبریز ، کار سلطان محمد ،
 هاروارد.
- الف9. قابل انتساب به میر مصور (سده دهم): کابوس ضحاک. برای
 شاهنامه شاه طهماسبی. تبریز حدود 937 (6/27*34/2 سانتیمتر).
 مجموعه خصوصی.
- الف12. قابل انتساب به میر مصور (سده دهم): کابوس ضحاک. برای
 شاهنامه شاه طهماسبی. تبریز حدود 937 (6/27*34/2 سانتیمتر).
 مجموعه خصوصی.
- ب10. سرخان بیک سفره چي ، تبریز ، کار میر مصور ، حدود
 936 ه.ق ، موزه بریتانیا
- ب28. کابوس ضحاک ، شاهنامه طهماسبی ، کار میر مصور
- الف10. قابل انتساب به مظفر علی (وفات 984) : رستم در تعقیب
 گورخري که اکوان دیو به کالبدش درآمده است. مینیاتور برای
 شاهنامه شاه طهماسبی. تبریز، میان سالهاي
 937 تا 942 (3/17*26/8 سانتیمتر). مجموعه پرنس صدرالدین آقاخان.
- ب21. رستم به دنبال اکوان دیو ، شاهنامه شاه طهماسبی (هوتون)
 ، تبریز ، منسوب به مظفر علی ، متروپولیتن.
- ب19. بارگاه کیومرث ، شاهنامه شاه طهماسبی (هوتون) ، تبریز
- 928-942 ، منسوب به سلطان محمد ، موزه متروپولیتن ، نیویورک
- ب27. مجادله طبیبان ، خمسه نظامی ، تبریز ، منسوب به آق
 میرک.
- ب29. خسرو و شیرین در حال شنیدن داستان های عاشقانه ، خمسه
 نظامی ، تبریز ، منسوب به آقا میرک
- الف11. قابل انتساب به آقا میرک (میانه سده دهه ه.ق): فردوسی و
 شاعران دربار سلطان محمود غزنوی. مینیاتور برای شاهنامه ،
 نسخه شاه طهماسبی. تبریز حدود 937 (2/32*26/7 سانتیمتر). مجموعه
 پرنس صدرالدین آقاخان.
- الف14. قابل انتساب به آقا میرک (میانه سده دهم): جانوران
 بیابان با مجنون مهرورزی می کنند. مینیاتور برای نسخه خمسه